

M. M. Bliiev, V. V. Degayev, *Kavkazskaya Voina*, (Moskva: "Roset" 1994), pp.592.

تاکنون در باره جنگ قفقاز چندین کتاب منتشر شده است. یکی از معتبرترین این کتابها کتابی است تحت عنوان «فتح قفقاز از سوی روسیه» نوشته جان اف. بادلی^۱ که ابتدا در سال ۱۹۰۸ از سوی انتشارات لانگ من، و سپس در سال ۱۹۹۹ از سوی انتشارات کرزن، در انگلستان بچاپ رسیده است. کتاب دیگر، تحت عنوان «مقاومت مسلمانان در برابر تزار: شامیل و فتح چچن و داغستان»^۲ نوشته «موشه گامر»، که تز دکترای مؤلف بوده است، در سال ۱۹۹۴ از سوی انتشارات «فرانک کس» در لندن منتشر شده است. موشه گامر از اساتید دانشگاه تل اوویو است.

هر دو کتاب یاد شده از سوی انتشارات غربی منتشر شده‌اند. نویسندگان غربی دیگری نیز در مورد جنگهای قفقاز و به ویژه در باره زندگی و جهاد قهرمان و پیشوای مبارزان قفقاز یعنی امام شامل مطالعه و کتابها و مقالات متعدد نوشته‌اند. با این وجود در دوره شوروی با پدیده شامل به عنوان یک عامل ارتجاعی برخورد شده و آن را نفی کرده‌اند. آلکساندر بنیگسن و دخترش مری براکس آپ نیز در این زمینه مطالب بسیار گفته و نوشته‌اند. در این زمینه کتابی تحت عنوان «انتهای تمام زمین» توسط فیتزروی

1. John F. Baddeley, *The Russian Conquest of the Caucasus*, Curzon Caucasus World, 1999.

2. Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechenia and Daghestan*, Frank Cass Publishers, 1994.

مک لین در سال ۱۹۷۶ نوشته شده است که تحت عنوان «شیخ شامل داغستانی»^۱ با ترجمه آقای کاوه بیات به فارسی ترجمه و از سوی دفتر پژوهشهای فرهنگی در سال ۱۳۷۰ در تهران منتشر شده است. اگرچه در این باره ادبیات روسی و فرانسوی نیز به کمک آمده و بزرگان و نامداران ادبیات آن زمان از جمله ویکتور هوگو فرانسوی و لئوتولستوی، آلكساندر پوشکین و میخائیل لرمانتف روسی داستانها و اشعاری را در باره جنگهای قفقاز آفریده‌اند. رمانهای «حاجی مراد» و «قزاقان» تولستوی و «اسیر قفقازی» پوشکین و «قهرمان دوران» لرمانتف هر یک از زاویه‌ای عظمت و بزرگی و دلاوری‌های جنگجویان مسلمان قفقازی را بر علیه استعمار تزاری به تصویر کشیده‌اند. اما براستی تاکنون کتابی تحقیقی از فضای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی قفقاز آن زمان از سوی روسها منتشر نشده است. کتابی که در فوق بدان اشاره شده شاید در نوع خود نخستین کتابی باشد که زندگی و فضای اجتماعی قفقاز را در دوره امام شامل به تصویر می‌کشد. برای مطالعه هر پدیده سیاسی و تاریخی لازم به نظر می‌رسد که فضای تاریخی و سیاسی آن مورد بررسی قرار گیرد تا شرایط بوجود آمدن پدیده‌ای معین امکان پذیر باشد. برخی از محققین غربی و پاره‌ای از مورخین شوروی را اعتقاد بر این بود که تمرکز قدرت در دست امام شامل و نایبان او، سبب بروز فساد در دایره بسته اطرافیان شامل و در نهایت ایجاد فساد در اثر مالیاتها و اعمال مجازاتهای شرعی سنگین و در نتیجه عدم حمایت و پشت کردن توده‌های مسلمان به شامل گشت و در پایان به شکست و تسلیم امام شامل گشت و از هم پاشیدگی امامستان منجر شد. «جنگ قفقاز» در نوع خود کتابی بی‌نظیر است که کمبود موارد گفته شده را تا حدود زیادی جبران می‌کند. این کتاب از سه بخش عمده به شرح زیر تشکیل شده است:

بخش اول: سازمان اجتماعی - اقتصادی کوه نشینان بخش شمالی و شمال غربی قفقاز در سده ۱۸ و نیمه اول سده ۱۹. در ادبیات سیاسی و تاریخی به مردم عمدتاً مسلمان قفقاز شمالی که در حد فاصل بین «خط ترک» و خط الرأس رشته کوههای قفقاز بزرگ در مناطق

1. Fitzroy McLean, *The End of All the Earth*, Jonathan Cape, London, 1976.

کوهستانی و کوهپایه‌ای زندگی می‌کنند، «کوه نشینان» می‌گویند. در این بخش از کتاب زندگی و سازمان اجتماعی قبایل (ساختار عمودی قدرت) مسلمان قفقاز به تصویر کشیده می‌شود. این بخش از کتاب مشتمل بر قسمت‌های زیر است:

- نظام اقتصادی جامعه‌های آزاد در منطقه در آغاز و دوره جنگ قفقاز

- ساختار اجتماعی کوه نشینان در دروه یاد شده

- ساختار جنگ و گریز و نظام غارت

بخش دوم: جنگ قفقاز - عوامل بیرونی و نظام سیاسی - ایدئولوژیک. در این بخش با توجه به اینکه جنگ قفقاز از عوامل بیرونی (عمدتاً کمک نظامی و اقتصادی امپراتوری عثمانی^۱) و نحوه حکومت شامل که بر اساس موازین اسلامی بنیان نهاده شده، مورد بحث قرار گرفته و از قسمت‌های زیر تشکیل شده است:

۱. شخصیت‌های یرمولف، محمد (ماگامد) یاراقسکی، قاضی ملا، حمزه بیک، جنگ

ایدئولوژیک و مذهبی. شاید در بین شخصیت‌های سیاسی - نظامی دوره مورد بررسی هیچ شخصیتی همچون یرمولف رعب انگیز و قصی‌القلب نبوده است. پوشکین در شعری در باره یرمولف می‌گوید:

لشگر کشی تو، مانند بیماری مسری سیاه زخم

اقوام را نابود می‌کند و از میان می‌برد

با وجود این مشرق نعره خود را سر خواهد داد

ای قفقاز سرخود را پایین بیانداز

قفقاز آرام بگیر، یرمولف دارد می‌آید.

۲. محاصره اقتصادی - سیاسی یرمولف و نتایج آن

۳. تشکل مریدیسیم به عنوان ایدئولوژی جنگ قفقاز

۱. در این زمینه مطالعه کتاب «قفقاز و سیاست امپراتوری عثمانی» نوشته جمال گوگچه، ترجمه وهاب ولی، از انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی می‌تواند مفید باشد.

۴. آغاز جنگ قفقاز - نشانه های امامستان

۵. حمزه بیک، نخستین کوششها برای تشکیل امامستان

یادآوری این نکته لازم است که روابط بین امام شامل و پیروان او را «مریدیسم» نامیده‌اند، زیرا به راستی مسلمانان پیرو امام شامل او را مراد خود می‌دانستند و همگی مرید او بودند و در اجرای فرامین او با دل و جان آماده بودند. این واژه عیناً وارد ادبیات سیاسی روسیه و غرب شده است. قلمرو حکومت اسلامی امام شامل نیز محدوده‌ای جغرافیایی را تشکیل می‌داد که به آن «امامستان» می‌گفتند.

بخش سوم: پیروزی و فاصله جنگ. در این بخش پیروزی و جنگهای روسها و مسلمانان به تصویر کشیده شده است. پیروزی مسلمانان کوه نشین قفقاز در برابر گسترش قلمرو امپراتوری روسیه و تجاوز به سرزمینهای اسلامی در اوایل دوره پنجاه ساله جنگهای بزرگ قفقاز، نظامیان روس را غافلگیر می‌کند. هنوز هم این نوع جنگهای چریکی در کوهستانهای صعب العبور قفقاز بزرگ، کاربرد نظامی دارد (برای نمونه جنگ های کوه نشینان با نظامیان روسی). این بخش از قسمتهای زیرین تشکیل شده است:

۱. شامل در حکومت و رهبری و ادامه جنگ؛ سازمان جنگی - نظامی، ساختار افقی و

عمودی قدرت نظامی

۲. امامستان (ساخت نظامی - اداری و سیاست اجتماعی، ایدئولوژیک و سیمای رهبری)

۳. زندگی اجتماعی قبایل دموکرات چرکس، شکل زمینه های دولتداری، عوامل

سیاست بیرونی

۴. کوششهای گسترش استعماری شامل در اوج اقتدار سیاسی

۵. اشرافیت جدید و ایده آلهای مریدیسم، ادامه جنگ با روسیه ۱۸۴۴ - ۱۸۴۹، کوشش

برای تشکیل دولت در چرکستان، فرستادگان شامل، کوششهای متقابل در رهبری

حکومت، دوره امامت محمد امین، سیاست روسیه در دهه های ۴۰ و ۵۰ سده

نوزدهم.

۶. سقوط رژیم توتالیتری شامل، تقویت فشار نظامی روسیه، سیاست اجتماعی باریاتینسکی، گره قونیب، «قفقاز در کالوگ» (۱۸۵۰-۱۸۵۹).

۷. اوضاع و احوال داخلی چرکستان در سالهای پنجاه و آغاز دهه شصت سده نوزده، ادامه تأثیر نیروهای بیرونی، محمد امین سلاح را بر زمین می گذارد، حکومت کوتاه مدت الیگارشی فئودالی، پایان جنگ قفقاز.

در نتیجه جنگهای سیصد ساله ایران صفوی با حکومت عثمانی و تضعیف دولتهای اسلامی و در نهایت ظهور امپراتوری های فرانسه و بریتانیا در صحنه جهان آن روز، و شکست عثمانی ها در جنگهای کریمه و امضای معاهده کوچوک قینارجه در ۱۷۷۴ منجر به تضعیف مسلمانان و کاهش قلمرو آنها در بالکان و قفقاز شد. پیوستن اجباری گرجستان به روسیه در ۱۸۰۱ و پیشروی روسیه بسوی قفقاز جنوبی و جنگهای ایران و روسیه و شکست ایران و امضای معاهدات ننگین گلستان و ترکمنچای در سالهای ۱۸۱۳ و ۱۸۲۸ (با دسیسه های بریتانیا)، سبب حضور روسیه در قفقاز جنوبی شد که با استفاده از «جاده نظامی گرجستان» در قفقاز جنوبی رخنه کرده و سرنوشت خلقهای مسلمان و مسیحی قفقاز جنوبی را دگرگون کردند. در این شرایط، مسلمانان شمال قفقاز با استفاده از شرایط مناسب جغرافیای کوهستانی توانستند در مقابل توسعه امپراتوری روسیه ایستادگی کنند و حماسه های جاودانی به وجود آورند که هنوز هم برای بررسی و تحقیق در باره آن علاقه و شوق احساس می شود. کتاب «جنگ قفقاز» از سوی دو نفر محقق روس بررسی این موضوعات را انجام داده است. با شکست مسلمانان در سال ۱۸۵۹ و تسلیم امام شامل و مهاجرت به عربستان برای زیارت خانه خدا، جنگ قفقاز ظاهراً پایان یافته تلقی شد؛ ولی پس از تضعیف امپراتوری عثمانی، جنگ اول جهانی و فروپاشی امپراتوری روسیه، و ظهور اتحاد شوروی هنوز هم پس از گذشت یک قرن و نیم، جنگ قفقاز موضوع تازه ای برای مطالعه است، به ویژه آنکه از دیدگاه روسها مطرح شود. در صورت ترجمه این کتاب، ذخیره ادبیات سیاسی و تاریخی قفقاز می تواند تکمیل و غنی تر شده و مورد استفاده علاقه مندان قرار گیرد.

دکتر بهرام امیراحمدیان

شپوهنځي ګاونډي علوم او مطالعات فرېنجي
پر تال جامع علوم انساني